

FOLKLOR VE METİNLERARASILIK*

Doç. Dr. Özge ÖZTEKİN**

Dönüşüm, insan için en önemli olgulardan biri olduğu kadar ortaya konan ürünler ve yapıtlar için de tanımlanabilir bir karşılaştırma durumu. Değer olarak üretilenlerin çoğullaştırılmasıyla tekil varlığın anlam kazanması ‘dönüşüm’ü meydana getirirken, aynı zamanda ‘metinlerarasılık’ kavramının da özünü oluşturuyor. Zira “her şey bir gösterge” Saussure’ün deyişiyle. Dolayısıyla bir göstergeden (ana-metin), yeni göstergelere (alt-metin) ilerleyerek her birini sorgulamak mümkün. Dil ve edebiyat -hatta müzik, resim, sinema, moda gibi daha geniş bir dramatik alanın ifade şekli olarak sanat- ise; metinlerarasılığın & göstergelerarasılığın tüm kullanımlarının yürürlükte olduğu, ürünlerin çeşitli dönüştürüm işlemleriyle sürekli güncellendiği, temel anlamın birbirleriyle alışveriş halindeki biçimler üzerinden kavranmaya çalışıldığı, ürünlerin sayısı arttıkça anlamın da giderek derinleşip genişlediği sonsuz ve çoksesli birer oyun alanı.. Peki ya metinleştirilmiş folklorik yapıtlar? Sahip çıktıkları kültürel belleğin kullanımındaki yeni bağlamlar ile onlar da sanatın değişik biçimlerinde devamlı olarak yinelenip yeniden yazılmıyorlar mı?

Özel bir söylem biçimi olarak tam da bu noktayı yani metinleştirilmiş folklorik yapıtları merkezine alan dikkat çekici bir inceleme çıktı geçtiğimiz aylarda. Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Kubilay Aktu-

lum tarafından Folklor ve Metinlerarasılık başlığı ile yayımlanan kitap, bir içeriğe değişik açılardan farklı bilimsel verilerle yaklaşılabileceğini ve evrensel yöntem bilgisiyle alanlararası somut ilişkiler kurulabileceğini gösteren interdisipliner bakış tarzıyla akademik anlamda oldukça önemli bir kuramsal model oluşturuyor. Bilimsel açıdan sahip olduğu özgün değerlendirmeye yöntemiyle; yazarın daha önceki çalışmalarında seçtiği resim-müzik-yazın-felsefe-videoklip gibi uygulama alanlarından sonra bu kez folklor üzerinde metinlerarasılığın yeni anlam haritaları yaratan çok yönlü okumaları için ufuk açıcı bir yol rehberi olma niteliğini sürdürüyor.

Kitabın içeriğine geçmeden, kitapla okuyucuyu buluşturan ilk unsur olan kapak üzerinde durmak gerek önce. Kullanılan görsel gösterge, okuyucunun ilk olarak neyi algılaması gerektiğine dair bir takım ince ipuçları verirken; beyaz fon üzerinde kitap adı ve yazar adının yazım şekliyle görselin ebadı ve renk seçimindeki siyah&kırmızı vurgusu da dolaylı olarak bunu destekliyor. Kitapla ilgili bir nevi önbilgi sayılabilecek Nasreddin Hoca görseli; kitabın üçüncü bölümünde dilsel kodla detaylı olarak anlatılan, diğer bölümlerde de çeşitli vesilelerle adı geçen bir gösterge. Bu göstergenin algılanma biçimi -aynı gerçeğin dilsel ve görsel kodlarla yeniden yorumlanması bağlamında- kitabın kapağında da yineleniyor. Metinlerarasılık kuramının uygulama

* Kubilay AKTULUM Konya, Çizgi Kitabevi, 2013, 216 s.

** Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, oozge@hacettepe.edu.tr

alanı folklor olunca, kitabın sahip olduğu içerik ile kapak tasarımı arasındaki ilişki son derece kuvvetli gözüküyor. Yazarın bilinçli tercihini gösteren görsel alıntının yerleştirildiği söylem, metnin dokusunu da yeni bir bağlamda anlamsal olarak dönüştürüyor. Böylece hem “resimsel bir mirası, bilgiyi yeniden güncellemek”le söz konusu kesitin metaforik düzlemde ne kadar yerinde ve doğru kullanıldığı ortaya çıkıyor, hem de kitabın ele aldığı dinamik sürecin işareti olarak “geçmiş ile şimdi arasındaki söyleyişi en iyi somutlaştıran” örnek özelliği gösteriyor.1. Dolayısıyla, okuyucu için ön kapaktaki görsel göstergeyi yorumlayarak başlıyor aslında metin okuma işi. Nasreddin Hoca'nın herkesçe bilinen fıkrasındaki eşeğe ters binmiş poz; resmin görünen anlamının yanı sıra, sahip olduğu görünmeyen altyazılarla da gayet manidar. Kitabın taşıdığı bilimsel içerik ile kitap kapağının bir gösterge dizgesi olarak Türk halk kültürünün çok tanınan, zeki, hazırcevap ve nüktedan bir kimliğine gönderme yapan öyküsündeki görsel-toplumsal-kültürel-düşünsel bildiri aktarımı arasındaki anlamsal bağ, minimalist yapıda Lévi-Strauss'un “indirgenmiş bir örnekçe” ifadesiyle açıklanabilecek -ki Prof. Dr. Aktulum da kitabında çeşitli vesilelerle buna değinmekte- simgesel, belirtkeşel ve ikonik göstergelerle yeniden üretiliyor.

Kitabın dışından içine doğru asıl yolculuk başladığında; İçindekiler, Giriş, Sonuç Yerine ve Kaynaklar gibi kısımlarla beraber çeşitli alt başlıklarla birbirinden ayrılmış yedi ana bölüm göze çarpıyor. Her ana bölümün ilk paragrafı, italikle yazılmış özel bir girişe sahip. Yazar böylece hem okuru konuya hazırlıyor, hem de bölüm içinde dikkat çekmek istediği noktala-

rı ve bir önceki/sonraki bölümle olası bağlantıları vurguluyor. Ayrıca birçok yerde, sözü geçen bahisle ilgili daha fazla açıklama için verilen parantez içi bilgiler, dilbilim terimlerinin Fransızca karşılıklarının yazılması ve yine önemli görülen sözcük ve ifadelerin italikle (bazen de hem italik, hem altı çizilerek) belirtilmesi oldukça dikkate değer. Kitabın başlangıçta farklı görüntüler gibi duran ancak sahip oldukları iç donanımla adeta birbirinin devamı niteliği taşıyan metinlerarası kapıları, okura folklor evreninde yeni pencereler açıyor. İşte detaylar:

*

“Folklorik bir ürünün değişmeden, değiştirilmeden bir dönemden ötekine aktarılması klişeleşme, basmakalıplaşma, müzeleşme tehlikesi doğuracaktır. Oysa kültürel unsurlar durağan değil, devingen bir özelliğe sahip oldukları sürece varlıklarını sürdürebilecektir... Bir ulusun kültürünün temel unsurlarını canlı tutmanın yolu onların sürekli olarak başka dönemlerde güncellenmelerine bağlıdır. En etkili güncelleme yolu ise başka yapıtlarda yeniden kullanıma sokulmaları, bir başka deyişle söylemlerarası/metinlerarası bir sürece katılmalarıdır” (Aktulum 2013: 9).

«Giriş» kısmı, kitabın yazılış amacını ortaya koyan önemli bilimsel temellendirmeler üzerine kuruludur. Başlangıçta P.Charaudeau-D. Maingueneau'dan yapılan alıntı; her söylemin/metnin diğer söylemlerle/metinlerle girdiği çok biçimli ilişkilerle dikkat çektiği kadar, aslında bu kitabın manifestosunu da gayet açık bir gönderimle dile getirmektedir. Zira folklorla makro düzlemde metinlerarası/söylemlerarası yaklaşmak, mikro göstergeleri de evrensel anlamda dinamik bir sürece taşıyacaktır. Dilbilim-

sel düzlemde her söylemin biçimsel tanımlanabilirliği, “ben”de öne çıkıp “sen”de varlığını sürdürme zorunluluğuna bağlıdır ve “ben”in “biz”e yani ortak dile katkı yapabildiği takdirde zaman içindeki yolculuğunu sürdürebilecektir. Dolayısıyla folklorun da bir söylem olduğu ve klişeleşerek unutulma tehlikesine karşı metinlerarasılık sürecine ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktadır. Yazarın yukarıdaki iki isimle birlikte D.Günay, M.Bahtin, F.Erkman gibi dilbilimcilerin konuyla ilgili ifadelerine yaptığı göndermeler, bu fikri destekler niteliktedir. Diğer taraftan, folklor alanındaki ulusal ve uluslararası çalışmalar da yine bu bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Örneğin, Türkiye’deki *Milli Folklor* dergisinin 2009’da yayımlanan 83. sayısındaki makaleler metinlerarasılık görüngüsünde daha çok uygulamaya yönelik çalışmalardır. Yurtdışından ise, söylem çözümlerinde dilbilimin verilerini kullanarak disiplinlerarası bir yol izleyen U.Heidmann-J.M.Adam, S.A.Steward ve E.Yassif örnek gösterilerek folklorik yapıtlarını metinlerarası düzlemde nasıl sorguladıkları anlatılmaktadır. “*Yazma ve yenidenyazma arasında masal: gelenek mi yoksa yenilik mi?*” adlı kitabıyla metinlerarasılığı ‘yenidenyazma’ sürecinde inceleyen F.İbrahim’in seçtiği başlıktaki ‘gelenek’ ve ‘yenilik’ sözcüklerinin altı çizilerek, başlığın metinlerarası yaklaşımı genel olarak yansıttığı görüşünden hareketle; geçmişin arkada kalan değil, sürekli olarak şimdiye yeniden eklenilen olduğu vurgusu yapılmaktadır: ‘Geçmiş’, ‘şimdi’yi yaratmaz; ‘şimdi’, ‘geçmiş’i biçimlendirir. Amaç; kültürün geleneksel unsurlarını olduğu gibi yinelemeden, dönüştürerek yeniden üretmektir. Bu noktada bir parantez

içi bilgisiyle; kitabın, gelenekselliğin ‘aktarılır olma’ niteliğinden daha çok *aktarılma biçimi* üzerinde duracağı da söz arasında okuyucuya verilir. Folklor alanındaki metinlerarası yöntem, kurgusal bağlamda geleneksel unsurların bir dönüşüm sürecinden geçirilerek yeniden kullanılır olmasıyla ilintilidir. Dolayısıyla kitapta da folklorik yapının sınırlı söylemsel işleyişinin, dilbilimin ve özellikle göstergebilimin metinlerarasılık düzlemindeki biçeme dayalı sorgulamalarıyla konumlandırılacağı ifade edilmektedir. Yazarın bunu söylerken özellikle dikkat çektiği husus -ki bu tespiti, alandışı bir bilim adamı olarak folklor ile kurduğu ‘yöntem bilgisine dayalı disiplinlerarası işbirliği’ bağı gibi ortak bir paydada değerlendirildiğinde, bilimsel nesnelilik açısından gayet yerinde ve değerlidir- alanın uzmanları tarafından yapılanları görünürde yinelemekten öte, metinlerarasılığın daha ziyade yöntem çerçevesinde kalan tanımlarındaki sınırlı ve yüzeysel noktalar ile gözden kaçan tarafları dile getirme kaygısıdır. Katı kuralları olan böyle bir alan için gerçekten önemli bir bilimsel yeniliktir bu. Giriş kısmında ayrıca metinlerarasılığı merkez alan her çalışma gibi bu çalışmanın da açık uçlu olduğu, her bölümün kendi içinde bir başı ve sonu olmasına rağmen metinlerarası bağlarla da birbirine bağlandığı ifade edilmektedir.

*

“Folklorik tanımlamasına uyan ürünler ya da yapıtlar bir söylemlerarasılık ve metinlerarasılık çerçevesinde kalınarak sorgulandığında, sorgulama nesnesinin sözlü ve yazılı biçimleri konusunda iki ayrı yaklaşım belirlenmesi, söz konusu nesnenin daha iyi kavranmasını ve tanımlanmasını kolaylaştıracaktır. İster sözlü

ister yazılı olsun, ele alınan yapıtlar bir karşılaştırma süreci içerisinde uğradıkları biçimsel ve içeriksel dönüşümler üzerinden tanımlanabilir konuma geleceklerdir” (Aktulum 2013: 51).

«Folklor-Metinlerarasılık-Söylemlerarasılık» başlıklı birinci bölüm, dilbilim ve folklor alanları arasındaki metinlerarası alışveriş tanımları açısından önemli bir karşılaştırma ile başlamaktadır. Halkbiliminin çıkış noktasının öncelikle sözlü ürünler olduğu ve bu ürünlerin sonradan yazıya geçirildiği gerçeğinden hareketle; sözlü folklorik ürünlerin *söylemlerarasılık* (Fr. interdiscursivité), yazılı folklorik ürünlerin de *metinlerarasılık* (Fr. intertextualité) üzerinden işlediği ifade edilmektedir. Ayırım noktaları belirgin olmasına rağmen, bu terimler çoğu kez birbiriyle iç içe hatta birbiri yerine kullanılmaktadır. Dilbilimdeki söylem, söylem çözümlemesi ve sözcük terimleri üzerinde durularak D.Maingueneau ve Saussure’e göndermeler yapılmış; folklordaki sözlü ürünlerin öncelikle söyleme ilişkin olduğu dile getirilmiştir. Buna bağlı olarak, dilbilimdeki söylemlerarasılık ve metinlerarasılık ayırımı da M.Bahtin, J.M Adam, P.Charaudeau, M.Pechêux, J.Authier-Revuz, M.Angenot üzerinden yapılan alıntılar ve bu alıntılara bağlı açıklamalarla ifade verilmiştir. Dilbilimdeki söylemlerarasılığın folklor bağlamında yorumlanmasında da, aynı detaylı yaklaşım esastır. Buna göre, sözlü ürünün bir yandan aktarım sürecinde yineleme nesnesi haline gelerek basmakalıplaştığı ancak diğer yandan da farklı biçimleri ortaya çıktığı için söylemlerarasılık sürecinin işlerlik kazanmasına olanak sağladığı bildirilmektedir. Ardından, günümüzde halkbilimciler arasındaki söylem/

metin değerlendirmelerine yer verilerek J.T.Titon, L.Rohrich, W.Bascom, C.Grivel, G.Genette, R.Jacobson, A.Dundes gibi kuramcılara değinilir. Yazar, alıntılardığı cümlelerde kimi sözcük ve ifadelerin özellikle altını çizerek gerekli gördüğü yerlerde ara ara kendi açıklamalarını da yapar. Hatta bazı dilbilimsel tanım ve alıntıları daha iyi anlatmak için yanlarına parantez açıp veya devam eden açık cümleler halinde, Türk halk kültüründen verdiği örneklerle destekleyerek iki alan arasında somut bir ilişki kurar. Örneğin metinlerarasılık/söylemlerarasılık bağlamında, dilbilimdeki *aynısını yapma/üretme* ilkesinin folklorla ‘olduğu gibi yineleme’ kavramıyla; dilbilimdeki *dönüştürme* ilkesinin de folklorla ‘kılık değiştirerek yineleme’ kavramıyla örtüştüğü tespitini yapar. Bu tespitini daha da kuvvetlendirmek için, Dede Korkut Hikâyeleri ve Nasreddin Hoca Hikâyeleri gibi yazınsal folklor ürünlerinin bilinen bütün versiyonlarının sıklıkla bir dönüştürme yani kılık değiştirme ilkesine uygun olarak yüzyıllardır yinelenildiğini söyler. Alanlararası yapılmış önemli bir hükümdür bu. Nitekim başka açılardan da, bu tür karşılaştırmalı hükümlerin arkası gelmektedir. Sözgelimi, bir metnin kullanıldığı bağlama göre yeni anlamlar üretmesi onun tek bir bağlamı olmadığını gösterir. Metin ve bağlamın yanı sıra, dokuya ait dilsel özellikler de bu değişimden etkilenebilir. Folklorik yapıtın anlam ve biçim düzleminde değişen ve dönüşen bağlamı, metinsel olarak yeni kullanımlara imkan verir. Bağlamda, biçimde ve işlevdeki dönüştürüm, *versiyon* kavramının da doğasını belirler. Yeni bir yapıtta eski bir eserden alıntılanan izlerin yeni bağlama uygun olarak anlamsal ve biçimsel değişikliklerle

yinelenmesi, ana-metindeki *çeşitlilik* ile ilgilidir. Bu da bir nevi dönüşümdür ve sürekli yeniden söylenir/yazılır. Söylemlerarasılık/metinlerarasılık çerçevesinde yinelenen unsurlar, aslında bir yandan da *düşünyapıbirim* (Fr. *Idéologème*) konumuna gelerek ulusal kimliğin yapıcı yönlerini belirlemektedir. M.Bahtin, J.Kristeva, M.Angenot'nun tanımlarına yapılan atıflarla, *düşünyapıbirim* içeriği ve işlevi daha genişletilir. Dönüşümün bir başka unsuru, J.Derive'in *yeniden-biçimlendirme* (Fr. *reformulation*) olarak adlandırdığı kavramdır. Daha önce söylenmiş/yazılmış olanı başka bir tür-lü yeniden üretmek anlamına gelmesi, onu 'söylemlerarasılık/metinlerarasılık' ile neredeyse eşanlamlı yapmaktadır. Kavram, 'yeniden söyleme/yazma'ya da bir nevi gönderme yapmakla birlikte, yazılı olanı yenidenbiçimlendirme (metinlerarasılık süreci) ile sözlü olanı yenidenbiçimlendirme (söylemlerarasılık süreci) aynı şey değildir. Yazar buradan yola çıkarak söylemlerarasılık ile metinlerarasılık arasındaki ince çizgiyi yani sözlü edebiyat ile yazılı edebiyat ürünlerinin yeniden-biçimlendirilmesindeki ayrımı, kendi kuramsal düzleminde oldukça detaylı gözlemlerle anlatmaktadır. Göstergebilimdeki *gönderge* (somut) ve *gösterilen* (soyut) arasındaki ilişkiye benzer bir şekilde, folklorda da sözlü ürünler yazıya geçirilip metinleştirildiklerinde somut bir gönderge sözlü olarak algılandıklarında ise kavramsal bir gönderge durumuna gelmektedirler. Yenidenbiçimlendirme dönüşümünde iki tane ikili karşıtlıktan söz edilebilir: Birincisi; bu dönüşüm sırasında 'yerine koyma' varsa *dolaylamak*, 'ekleme' varsa *dolaylamasız* biçimler oluşur. İkincisi; bu dönüşüm 'dil ve gösterilen düzlemi'nde oluyorsa *dil(bilim)sel*,

'söylem ve anlam düzlemi'nde oluyorsa *söylemseldir*. Sözlü ürünlerin farklı versiyonlarının karşılaştırılması, dilsel ve söylemsel düzlemde dolaylamalı ve dolaylamasız dönüşüm biçimlerinin çeşitli kombinasyonlarıyla okunabilmektedir. Kitabın bu ilk bölümünün yoğun olarak sözlü ürünler bağlamında söylemlerarasılık kuramı üzerine kurulduğu söylenebilir. Yazar folklorik ürünlerden birçoğunun adını anmakla birlikte, tercihini daha çok Nasreddin Hoca Hikâyelerinden yana kullanmış gibidir zira yukarıda kısaca özetlenen kuramsal çatıyı örneklendirmek için bu yapıt tipik niteliklere sahip bir gönderge metnidir. Konuyla ilgili olduğu düşünülen bazı yerlerde, Batı edebiyatlarından da örneklemeler yapılmıştır.

*

"Bizim için önemli olan, geriye dönük bir okuma yöntemi benimseyerek folklorlaşmış yapıtların *durağan* anlamlarını belirlemekle yetinmeyip onların yeni bağlamlarda, değişik sanatsal biçimlerde bir metinlerarasılık sürecine uygun olarak hangi bakımlardan yinlendiklerini, biçimsel ve anlamsal dönüşümlerinin neler olduklarını, böylelikle devingenliklerini ortaya koymaktır. Basmakalıplaşarak sıradanlaşma, "*müzeleşme*", unutulma tehlikesiyle yüzyüze bulunan, ulusal kültürü temsil eden yapıtları gündemde tutmanın, sürdürülebilirliklerini sağlamanın en etkili yolu onları yeni bağlamlarda alıntılılamak, yeniden kullanmak ya da yeniden yazmaktır" (Aktulum 2013: 77-78).

«Folklor-Metinlerarasılık-Göstergelerarasılık» başlıklı ikinci bölüm, metinleşen bir yapıtın yazınsal veya yazınsız bağlamda kullanılma sürecini metinlerarasılık ve göstergelerarasılık kavramları ile değerlendir-

dirdikten sonra folklor bağlamında metinlerarasılık/göstergelerarasılık sürecinin işleyişini ele almaktadır. *Metinlerarası ilişki* denen olgudan ilk kez D.Carpitella'nın 'yenidenkurgulama' olarak bahsettiği, M.Bahtin'in 'söyleşimcilik' olarak ifade ettiği, J.Kristeva ve G.Genette'in tanımlamalarıyla da 'metinlerarasılık'-'metinselaşkınlık' ve özellikle son zamanlarda da 'göstergelerarasılık' olarak kavrasallaştırıldığı anlatılmaktadır. Bu noktada halkbilimcilerin görüşlerine de yer verilmiş, Millî Folklor dergisi gibi folkloru konu alan pek çok dergide metinlerarası bakışın ağırlık kazandığı belirtilmiştir. İlk örnek olan *ana metnin* (Fr. hypertexte) yeni *alt-metinler* (Fr. hypotexte) oluşturması kapsamında 'tarihsellik' kavramına vurgu yapılmış, metinlerarasılıkta sürerlilik fikrinin işleyişine bağlı olarak tarihsellikten önce güncelliğin sorgulandığı dile getirilmiştir. Türk folklorunda Nasreddin Hoca Hikâyeleri ile dünya folklorunda Gılgamış Destanı gibi sürekli alıntılanarak, yinelenerek, kendilerine gönderme yapılarak ve hatta yeniden yazılarak varlıklarını farklı bağlamlarda sürdürebilen -dolayısıyla güncellenen- eserler; birer ana metin olarak, içinden çıktıkları kültürlerin klasikleşmiş ürünleridir. Edebiyat dışındaki alışveriş hareketine bakıldığında, mesela posta pulu gibi tipik bir örnekten yola çıkılarak, folklorun sözlü ve özellikle yazılı ürünlerinin sadece metinsellik açısından değil başka gösterge dizgelerinde de (resim, müzik, tiyatro, moda tasarımı, sinema) sürekli bir yeniden yazma sürecinin öznesi oldukları dile getirilmiştir. Biçimsel ve anlamsal devingenlik, 'metinlerarası dönüşüm' kavramının da özünü oluşturmaktadır. Özellikle biçimsel devingenliğin türe dayalı sorgulamaları, yenidenya-

zılan bir yapıtın türsel yönden getirdiği olası yenilikleri göstergelerarası dönüşüm sürecinde belirlemeye dayalıdır. Sözelimi Gılgamış Destanı'nın destan formundan çıkarılıp şiire, romana, müziğe, sinemaya, tiyatroya uyarlanarak yeni eş-metinler (varyasyonlar) meydana getirilmesi; türsel (göstergelerarası) birer dönüşümdür. Dede Korkut Hikâyeleri ve Nasreddin Hoca Hikâyeleri de metinlerarasılık/göstergelerarasılık sorgulamasıyla değişik uyarlamalara konu olmuşlardır. Yazarın burada "türsel yenidenbiçimlendirme" olarak ifade ettiği kavram, söylemlerarası ve metinlerarası bir yenidenbiçimlendirmeyi karşılar. Bu da yine söz konusu devingenliğin işareti- dir. Yeniden yazılan metinlerin ilk ana metne yaptıkları her gönderme, yeni ve farklı anlam etkilerini ortaya çıkarır. Dolayısıyla sadece yapıtın kendisi değil o yapıtın içinden çıktığı kültür de metinlerarasılık sürecine girmiş olur. Örneğin bir masalın metinlerarası yolculuğu, karşılık geldiği diğer söylem türlerinin dilsel-metinsel-türsel özelliklerinin belirlenmesine ihtiyaç duyar. Yazarın bu noktadaki ince tespiti; söz konusu belirlemenin gerekliliği bilinmesine rağmen, yoğun olarak motiflere ve yinelenen izleklere ağırlık veren folklorcularca pek fazla önemsenmediğidir. Metinlerarasılık sürecinde her yeni bağlam, yeni bir nedensellik getirir. Bunu mikrodan makroya ayrımsal bir karşılaştırmayla kavramak, biçimsel-içeriksel-işlevsel açıdan detaylı bir saptama yapmayı zorunlu kılar. Folklorik bir ürünün birden fazla metinlerarası göndergesinin olması, *palempsest* imgesinin gücünü gösterir. Önceki devirlere ait unsurların değişik işlevlerle yinelenerek yeni anlam etkileri yaratması, metinlerarası işleyişten kaynaklanmaktadır. Eski

dönemlerin folklorik malzemelerini bağlam değişikliğiyle yeniden üretmenin özellikle hikâye ve masallarda çok rastlanan bir durum olduğu söylendikten sonra, yazın ve müzik arasındaki göstergelerarası alışverişi örneklendirmek üzere Gılgamış Destanı'nın müzikte nasıl yeniden yazıldığı anlatılır. Aynı öykünün farklı varyasyonlarla değişen içeriği; dil ve biçeme, olay aktarımına, anlatıcının yapıttaki konumuna göre bir takım dönüşüm süreçlerinden geçmektedir. Destan için B.Martinu'nun yaptığı oratoryo versiyonu, biçimsel-içeriksel-anlamsal-işlevsel dönüşürümlerle metinlerarası bir yeniden yazma süreci içinde özellikle indirgeme ve kısaltma yöntemlerinin öne çıktığı bir uyarlamadır. Yazar daha sonra, metinlerarasılık/göstergelerarasılık sürecini gayet iyi özetlediğini düşündüğü R.Queneau'nun *Biçem Alıştırılmaları* ile F.Edgü'nün *Yazmak Eylemi* adlı kitaplarından alıntılanmış ifadeler üzerine yaptığı derinlikli analizleriyle, yalın bir motiften sonsuz sayıda çeşitleme yapılabileceğine ve bu motifin yeni bağlamlarda alıntılanarak yeniden kullanılabilmesine dair görüşleri destekler.

*

“Nasreddin Hoca Hikâyeleri değişik coğrafyalarda, değişik zamanlarda, aynı ya da benzer isimler altında sürekli olarak yeniden yazılmışlardır (ve yazılmaya devam edilmektedir)... Her kültür ister istemez zaman ve uzam farklılıklarına bağlı olarak bir ana-metin durumuna gelmiş olan Nasreddin Hoca Hikâyelerini değişik yapılar üzerine oturatarak, değişik bağlamlarda dönemin koşulları içerisinde bir dizi dönüşürüm işlemine başvurarak yinelemişlerdir” (Aktulum 2013: 99).

«Bir Ana-Metin Olarak Nasreddin Hoca Hikâyeleri Üzerine Kimi

Dönüşürümler» başlıklı üçüncü bölüm, metinlerarasılık çerçevesinde söz konusu hikâyelerin bazı kültürlerdeki kullanımlarını yapısal, türsel, işlevsel özelliklerine göre karşılaştırarak; bu hikâyelerin hem değişmez ana yapısını, hem de yineleme ve yeniden yazma sürecinde geçirdikleri dönüşüm ile kazandıkları ortak/evrensel niteliklerini anlatmaktadır. Artsüremsellik bütünüyle dışlamayan bir eşsüremsel bakış açısıyla ele alındığında, Nasreddin Hoca Hikâyelerinin bir ana-metin olarak pek çok varyanta (alt-metne) sahip olduğu açıktır. Kendi içinde belirli işleyişi olan kapalı birer dizge konumundaki bu hikâyelerin metinsel boyuttaki tipik ya pısal özellikleri, varyantlar arasında bir takım ilişkiler kurduğu gibi; hikâyelerin tür olarak Türk halk kültüründe taşıdığı işlevsel özellikler de, Batı kültüründeki karnaval türü ile benzerlik göstermektedir. Bahtin'in roman için kullandığı *çoksesli* (Fr. polyphonique) kavramı, Nasreddin Hoca Hikâyeleri için de geçerlidir. Parodik romanlar ile komedi ve karnaval türlerinde olduğu gibi, Nasreddin Hoca Hikâyeleri de güldürürken düşündürdüğü için çoksesli yapıdadır. Amaç eğlendirmek gibi gözükse bile, altında ciddi mesajlar yatar. Bu mesajlar verilirken yaşanan dönüşüm de, her ülkenin kendi kültürüne göre farklı bir işlevsellikte gerçekleşir. Metinlerarasılığın karşılaştırmalı sorgulama biçimine göre *ana metinlerin ciddi düzende dönüşümü* olarak tanımlanan bu durum, hikâyeleri parodik bir dönüşürüme uğratarak konumu ve bağlamı sürekli değiştirmektedir. Evrenselliğe giden yolda önemli bir aşamadır bu. Bahtin'in 'edebiyatın karnavallaştırılması' şeklinde ifade ettiği *çiftanlamlılık* ile Nasreddin Hoca Hikâyeleri de

çiftdeğerli bir nitelik kazanmaktadır. Versiyonlardaki biçimsel değiştirim/dönüştürüm, *çeviri*, *indirgeme*, *genişletme* ile; anlamsal değişim ise, *öyküsel* ve *pragmatik (edimsel)* dönüşümler ile gerçekleşmektedir. Biçime bağlı olarak verilen mesaj ve işlevin de, hikâyelerin zaman ve uzam dışı birer ana-metin olmasında rolü vardır. Yazar, Nasreddin Hoca Hikâyeleri'nin kurgusal yönünü anlatırken yer yer La Fontaine'in Masallar ve Balzac'ın İnsanlık Komedyası ile de karşılaştırır. Sahip olduğu yalın biçimsellik ve derin düşünsellik ana-metin düzeyindeki bu hikâyelerin -bir metinlerarasılık özelliği olarak- değişik kültürlerde *gösterilen-içerik* ve *gösteren-biçim* düzleminde geçirdiği dönüştürüm süreçlerini örneklerle verir. Öykülerin çeviri yoluyla diğer dillere aktarılması, Nasreddin Hoca adına benzer adlandırmaların yapılması veya ona benzeyen başka karakterlerin yaratılması; kültürel-coğrafi anlamda yoğun bir etkileşimi, yapı ve içerikteki yinelenmelerle dönüşüme uğrayan anlatısal düzlemdeki işleyiş paralellliğini, temel folklorik göndermelerin taşıdığı evrensel değerleri göstermektedir. Tunus, Cezayir, Fas gibi ülkelerde Joha, Djouha gibi adlarla anlatılan öykülerden de bahsedilerek, Nasreddin Hoca Hikâyelerinin anlatısal özellikleri belirlenir. Buna göre, hikâyelerde genellikle 3 bölüm vardır: Günlük yaşamın sıradan gerçekliğine dayanan bir başlangıç durumu, Nasreddin Hoca'nın karşılaştığı bir veya birden fazla kişiyle girdiği çatışma/dengesizlik/gerilim yaratan aykırı bir durum, Hoca'nın bu aykırı durumu çözen beklenmedik ve şaşırtıcı sonuç sözleri. Bu öykülerin sinemada, çizgi roman ve çizgi filmlerde de bir yenidenyazma işlemiyle çeşitli dönüşümlerini görmek müm-

kündür. J.Baratier'nin 1959 tarihli Fransız-Tunus ortak yapımı Goha adlı filmi, M.Gotlip'in 1946-1972 yılları arasında Vaillant dergisinde Nasdine Hodja adıyla çıkan parodik çizgi roman uyarlamaları, R.Violet'nin 1950-1951 yıllarında kaleme aldığı düzyazı hikâyeleri; yazarın bu konuda verdiği ilgi çekici örneklerden yalnızca birkaçıdır. Nâdiralar da tıpkı Nasreddin Hoca Hikâyeleri gibi öğretici, ahlak dersi veren kısa güldürü biçimleridir. Dönüşüm sırasında, birer *mikro-anlatı* olan *motifler* de aynı biçimin birbirine son derece benzer ya da tıpatıp aynı olacak şekilde yinelenirler. Motif, Greimas ve Courtès'in tabiriyle, değişik öykülerde yinelenen değişmez birimler olduğundan; Nasreddin Hoca Hikâyeleri de, bu anlamda birbirlerinin değişikleri olarak geleneksel bir ortak yapı niteliği taşımaktadır. Yahudi toplumunda da bu hikâyeler bilinmektedir. Temel bir ana-metin/ortak-metin olarak Nasreddin Hoca Hikâyelerinden dönüştürülen Dhoja Hikâyeleri; farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde ve farklı zamanlarda, aynı veya benzer isimlerle sürekli yenidenyazılan bir başka evrensel örnek olarak bölüm sonundaki yerini almaktadır.

*

“Evrenselliği hedefleyen tüm kuramsal bakış açıları, felsefi eğilimli tanımlamalar en azından folklorik bir yapının bir dil dizgesi olarak sorgulanırken evrenselin alanına ne oranda, hangi açılardan katkı sağladığını belirlemeye zorlamaktadır. Bunu yapabilmek içinse dilbilimin verilerini kullanan yapısalcılığın, yapısal antropolojinin, metinlerarası bakışın verilerinden yararlanmanın; folklorlaştırılmış metinlerin biçimsel bakımdan özgüllüklerini ve işleyişlerini, oradan

bir kültürü temsil eden insanların düşünce yapılarını, Lucille Guilbert'in söylediği gibi “görünmez, gizli toplumsal yapıları” (1991) kavramada alternatif sunduğunu unutmamak gerekir” (Aktulum 2013: 125, 126).

«Folklorun Evrenselleri Sorunsalı Üzerine Bir Deneme» başlıklı dördüncü bölüm, kuramsal tanımlamalar üzerinden folklorik ürünlerdeki ‘evrensel’leri sorgulamaktadır. Alanın uzmanları tarafından folklorik ürünlerin anlamlandırılması ve betimlenmesine dair pek çok yöntem önerildiği, bunların içinden kuramsal olarak bu ürünleri ürettikleri bağlamda ele alma yönteminin fazlasıyla rağbet gördüğü, evrensel gerekliliklerden söz edilse bile bunun pratikte çok önemsenmeyerek yerel/ulusala bağlılık şeklinde ortak bir algının yaratıldığı dile getirilmektedir. Oysa bir halkın imge evrenine hitap eden ürün ile başka bir halkın imge evrenindeki benzer ürünün yan yana gelmesi, devingenliğe engel değildir. Yazar bu noktada, bir yapıtın nitelikli değişmezlerine ait yapısal unsur olan *evrensel* (Fr. universaux) ile bir olguyu ya da durumu niteleyen *evrensellik* (Fr. universel-universalité) kavramlarını derinlikli olarak yeniden ele alır. Her yapıtın hem kendi bağlamında, hem de bağlı bulunduğu türün sahip olduğu evrensel değişmezler bağlamında okunabileceğini/tanımlanabileceğini belirtir. Zaman ve mekân değişse bile değişmeyen evrensel unsurların yinelenmesi, bağlam ve dolayısıyla anlam değişikliği yaratmaktadır. Bu, dilsel bir olgu olarak *metnin evrenselleri* adıyla kavramsallaştırdığında; *alıntı*, bu işleyişin ilk sırasında yer almaktadır. Folklorik dizgeler için de aynı süreç geçerlidir. Çünkü orada da değişmeyen yasalar/evrenseller vardır. Bunlar

önce belirli bir dizgenin içinde (kendi bağlamında) işlerlik kazanır. Sonra benzer türdeki dizgelerde yinelenir. Böylece metinlerarası sürerlilik söz konusu olur. Birer anlatısal unsur olarak öznel, nesnel, zamansal ve uzamsal kategoriler arasındaki bağlantılar irdelenerek folklorik yapının görünür anlamı incelenir. Ardından benzer yapıdaki diğer dizgelerin derin yapısındaki değişmezler de tanımlanarak, görünürün gerisindeki görünmeyen anlam belirlenir. Ana metinden sonraki her metin, öncekinden bir dönüştürüm veya bir yeniden yorumlama işlemiyle gelişme kazanarak türer. Dönüştürüm, folklorik yaratıyı bir önceki geleneğe yaslar. Yenidenyaratma sırasında bazen önceki dizge canlılığını korur, bazen de yeni dizgenin içinde erir. Ancak gözden kaybolduysa bile, M.Riffaterre’in dediği gibi, bir şekilde izi kalır. Zira her ‘yeni’, ‘eski’ ile bağlantı içindedir. Dolayısıyla, onun izlerini taşır. Bu izler sadece kendi içinde ve konu düzeyinde değil, kendisiyle ‘eşbiçimli’ başka türden örnekler üzerinde de görülebilir. Sözgelimi, V. Propp’un Rus kahramanlık destanlarının kaynağını ve V.Žirmunskij’in Kırgız Manas Destanı’nın kaynağını aynı arkaik yapıya, Sibiryalı halklarının epik türlerine bağlamaları; bu eşbiçimlilik olgusunu öne çıkaran örneklerdir. Yazar bu tespiti yaptıktan sonra, bizdeki duruma da değinir. Halkbiliminin evrensellerinden ismen bahsedilse bile derinine inilmeyerek evrenseller sorunsalının geçiştirildiğini ve folklor ürünlerinin yerel okumalar üzerinden kendi bağlamlarında değerlendirildiğini belirtir. Aslında alanın önde gelen kuramcıları da, halk kültürünün karşılaştırmalı yaklaşımlarla yerelden evrensele ayırt edici denkliklerinin belirlenmesi gerekti-

ğinden söz etmektedir. Belirlenecek bu yapısal değişmezler, R.Barthes ve J.Kristeva'nın deyişleriyle, “sonsuz” bir *metinlerarasılık* sürecinin de pekiştiricileri olacaktır. Bu noktada, *halkbilimi* ile *halkbilgisi* adlandırmalarının yarattığı kavramsal çelişkiye de değinen yazar; İngilizcedeki “lore” ile “logos” terimleri arasındaki anlamsal farka dikkat çekerek, “folklore”un *halkbilgisi* kavramına daha uygun düştüğünü dile getirmektedir. Zira halkbilgisi, belli bir halka ve belli bir bilgiye gönderme yaptığı için yereldir. Bilim ise, evrensel geçerliliği olan yöntemlerle evreni açıklamayı ve anlamayı amaçlar. Yerel olanı evrensel ölçütlerle sorgulayan bilimsel bilginin ulaştığı evrensel sonuçlar, sorgulamada yerelin evrensele katkısını da ön plana çıkarmaktadır. Yazarın burada fikirlerini desteklemek için verdiği örnek, yukarıda bahsettiği kavramsal kargaşayı açıklığa kavuşturacak netliktedir: Türk kültürüne ait bir destanın sadece bizim imge evrenimize ilişkin bir bildirisinin olması, evrensellik değildir. Bundan çok daha öte, kültürel bir gösterge olarak genel anlamda destan türü içerisindeki özgüllüğünün ne olduğunun anlaşılmasıdır onu evrensel yapan. Ardından yazar, yöntem konusunda da benzer bir çelişkinin olduğunu ifade eder. Folklorik ürünleri hem yalnızca kendi bağlamlarında okuyarak, yerele özgü olanı belirlemek; hem de bunu yaparken yapısalcı, ruhçözümsel vs. gibi evrensel yöntemlerden yararlanmak bir tezat oluşturmakta mıdır? Çünkü adı geçen yöntemlerin arka planında, Batı düşüncesinin kendi unsurları bulunmaktadır. Bu, düşünyapısal bir bakış açısıdır. Bakış açısı değiştiğinde, yorumlama da değişir. Örneğin metinlerarasılık ve metinlerarası evrenselle-

rin temel işlevleri akla geldiğinde, yapının farklı değişkenleri olduğu daha açık bir şekilde ortaya çıkar. Metinsel düzlemde gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin saymacılığı yani aynı içeriğin değişik anlatım biçimleriyle sunulabilir olması, folklorik ürünleri (tıpkı yazınsal ürünler gibi) çokanlamlılık değerine sahip kılmaktadır. Yazarın burada verdiği örnek ise, ölüm teması üzerindedir: Her kültürde insanın ölüm karşısındaki koşulu, yüzey yapıda farklı biçimlerde temsil edilirken derin yapıda değişmeyen bir evrensel olarak durmaktadır. Değişik kültürlerdeki bu değişmeyen unsurlar, bilimsel bir bakış açısıyla tamamen yerel nesnelere olarak değil evrensel özellikleri de olan/olabilecek nesnelere olarak alındığında, karşılaştırmalı çalışmalara olanak sağlayabilecektir. Önemli olan, yineleme etkenine bağlı olarak, folklorik ürünlerin zamanla basamaklılaşma tehlikesine uğramamasıdır. *Ortak bir dildir evrensellik* ve yer, zaman, kişi bakımından ortak bir alana ait özelliği imler. Bunu oldukça iyi ifade eden örnek ise -yazarın da dikkatle belirttiği gibi- C.Eberhard'ın insan haklarının evrenselliğine dair bir çalışmasında, I. Shah'ın yazdığı Nasreddin Hoca Hikâyeleri için R.Williams'ın çizdiği “eşeğe ters binmiş Hoca” illüstrasyonunu kullanmasıdır. Estetik işlevi geride bırakan evrensel bir bilgi sunumu vardır o görselde: İnsan hakları evrensel bir değerdir, tıpkı Nasreddin Hoca gibi! Dolayısıyla folklor ürünlerinin evrenselleri, türsel özellikleriyle de okunabilir ve sınıflandırılabilir. Bu, onları aynı zamanda bir ‘dil’ göstergesi yapar ve böylece başka yazınsal ürünler tarafından da alıntılanabilecek, yeniden yazılabilecek hale getirir. Ortak dilin bireysel-yerel yanını oluşturan

söz için, dilin/dillerin yerelden evrensele uzanan özelliklerinin nasıl araştırıldığı noktasında B.Comrie, A.Martinet ve N.Chomsky referans olabilir. Halkbilim incelemelerinde de bu şemanın karşılığını bulabileceğini söyleyen yazar, folkbirim değeri taşıyan her unsurun sadece söz düzleminde değil dil düzleminde de sorgulanabileceğini belirtir. Yerellik (söz) ile sınırlı kalmadan -bunun daha da ötesine geçerek evrensellik (dil) üzerinden ilerleyen bir yaklaşım, metinlerarasılığın bakış açısını da genişletecektir. Farklı türden sanatsal biçimler arasındaki yapısal ve içeriksel denklilikler, *evrenselleştirici* bir değere sahiptir. İşte bu farklı gösterge dizgelerindeki benzerlikleri sorgulama, *eşbiçimlilik* (Fr. isomorphisme) kavramını akla getirir. *Eş metin* (varyant) ve *benzer metin* (version) ilişkisi önemlidir. Söz konusu her iki düzlem de birbirlerine karşı hem zamansal ve uzamsal bir uzaklık, hem de bir o kadar yakınlık (derin yapıda gösteren-gösterilen bakımından ortak işleyiş) içerisindedirler. Yapıdaki çekirdek unsurun yinelenmesi, değişmezlik ilkesi gereğince, tüm yapıyı bir eşbiçim haline getirir. Lévi-Strauss, Barthes, Lotman ve Piatigorsky'nin tanımladıkları gibi; kültürel/folklorik bir metin eğer bir kültürü temsil eden metinler toplamına katıldıysa, artık tek başına ayrı bir söz değil evrensel bir *ana-metin*dir. Nitekim Nasreddin Hoca Hikâyeleri de, belli motiflerin devamlı yinelenmesiyle herhangi bir kültüre özgü olmayıp sürekli gönderme yapılan bir ana-metin olarak evrenselliğini buradan almaktadır. İç içe geçen hikâyeler ağı, onu tekselelikten yine bir evrensellik özelliği olan çoksesliliğe taşımaktadır. J.Kristeva, *ana-metin* yerine *model* sözcüğünü tercih etmekte ve özelden (söz) genele

(dil) varma yolunda yinelenen yapısal tiplerden bahsederek yapısal bir eşbiçimlilik anlayışı sergilemektedir. Söylemler biçimsel bir dağılımla gerçekleşir ve her yeniden dağılım işlemiyle yeni metinler meydana gelir. Nasreddin Hoca Hikâyelerinin benzerleri de, derin yapıdaki yapısal değişmezlerin yinelenmesine dayalı bir dağılımla gerçekleşmiştir. Göstergibilimsel bu bakış tarzı, metinlerarasılığa olanak veren evrensel söyleyişi de beraberinde getirir. Yapısal veya göstergibilimsel anlayışın dışında, göstergenin kutsalla bağlantılı tarafı üzerinde duran R.Caillois, evrendeki her şeyin sürekli bir yineleme sürecinden geçtiğini belirterek eşbiçimliliğin yanına benzerlik veya türdeşlik kavramlarını da ekler. R.Jacobson ve A.Martinet dilin evrensellerini belirlemeye çalışırken, N.Chomsky de evrensel dilbilgisi anlayışıyla tüm dillerdeki ortak özellikleri araştırır. Aslında herhangi bir dizgenin kendi özelliklerini belirleyen içsel yasaları, onun evrenselleridir. Evrensel okumaya açık bir yapıt, yeni koşullarda yeni yorumlara da açık demektir. Yazar burada, folklorik ürünlerin de sanıldığı gibi geçmişe gönderen ve biçimsel-anlamsal olarak kalıplaşmış ürünler olmadığını söyleyerek evrensel okumaya açık oluşlarına vurgu yapar. Türsel bağlamda tanımlanabilir duruma gelmeleri, bir dil göstergesi olarak başka yapıtlar tarafından da alıntılanmalarını sağlayacaktır. Yazıya geçirilerek metinleştirilmiş folklorik unsurların "*ölü bir dizge*" haline gelmesi veya basmakalıplaşarak zaman içinde unutulması, ancak yenedenyazılması ve bir gönderge olarak diğer yazınsal türlerce de alıntılanmasıyla önlenecektir. Nasreddin Hoca Hikâyelerinin de bir ana-metin olarak sürekli dönüştürülüp yenedenyazılma-

sı ve alıntılanması, “*canlı birer nesne*” olarak onları daha devingen bir varlık haline getirmektedir. Sözkonusu hikâyelerle birlikte başka bazı folklorik ürünler de özgün bağlamından alıntılanıp yeni bir bağlama sokulmakta ve böylece tekseslilikten çoksesliliğe adım atılmaktadır. Eş metinlerle olduğu kadar benzer metinlerle de güncellik kazanan folklorik ürünler, her kültürde yeni bir dizgeyle türemektedir. Artsüremsel düzlemde eşsüremsel düzleme geçiş, yorumcunun-yazarın yapıta yaptığı gönderme ve alıntılarla yeniden kullanıma sokulur. Yapıtla karşı karşıya gelen herkes de, bir alıcı olarak, sözkonusu alımlama sürecine katılır ve evrensellik bu düzlemde de devam eder.

*

“Çağdaş eleştiri yöntemlerinin neredeyse hepsi ele aldıkları şu ya da bu yapıtın içsel işleyişi yanında türsel, evrensel işleyişini belirleme arayışındadır... Folklorik niteliğine uyan yapıtlar da yine yapısalılığı, göstergibilimi, söylem çözümlemelerini vb. benimseyenlerce sıklıkla mercek altına alınmış, içsel işleyişi yanında eşbiçimsellikleri bakımından bir disiplinlerarasılık, metinlerarasılık çerçevesinde okunmuşlardır... Bir yapıtın evrensel belirlenmesi, türsel olarak ait olduğu alandaki özgün katkısının belirlenmesiyle olasıdır” (Aktulum 2013: 148).

«Nasreddin Hoca Hikâyelerinin Kimi Evrenselleri Üzerine» başlıklı beşinci bölüm; folklorik metinlerin yerle dönük bildirisi yanında asıl evrensel düzlemdeki tanımlanması ve benzerleriyle karşılaştırılabilirliği için evrensellerinin belirlenmesi gereğini yeniden vurgulamakta, Nasreddin Hoca Hikâyelerinin bir gönderge metin olarak sahip olduğu değişmezlerle

evrenselliği hangi açılardan yakaladığı üzerinde durmaktadır. Yazıya geçirilerek birer *dil işi* haline gelen folklorik metinler; kapalı bir dizge olarak içsel işleyişlerinin belirlenmesi ve derin yapıdaki değişmez özelliklerinin saptanması ile türsel anlamda tanımlanabilir olurlar. Nasreddin Hoca Hikâyelerinin türsel açıdan benzerlerinin hem yerel, hem evrensel düzlemde okunmasının onları evrensele bağlayan temel evrensellerinin belirlenip tanımlanmasıyla olası olabileceğini ifade eden yazar; hikâyelerin evrenselliklerini sadece bilinen niteliklerinden değil, arkalarında saklı olan türsel-biçimsel-yapısal-izleksel özellikleriyle daha açık belli ettikleri görüşündedir. Bu, metinlerarasılık açısından da önemlidir zira her yazınsal metnin folklorik metinler de dahil olmak üzere yazınsallığının esas ölçütlerinden biri metinlerarasılıktır. Metin bir göndergeler dizgesi olarak okunabileceğine göre, *alıntı* ve *yinele(n)me* metnin temel evrenselleri olacaktır. Basmakalıp anlatım da, yineleme ve yinelenme kavramları ile yan yana durur. Önceden var olan *basmakalıp göndergeler* görünümündeki *evrenseller*, metinlerarasılık bağlamında yeniden düzenlenebilirler. Nitekim yazar bu fikrini daha önceki bölümlerde de örnek olarak verdiği Gılgamış Destanı ve Nasreddin Hoca Hikâyeleri ile somutlaştırmıştır. Genel geçerliliği olan basmakalıplaşmış bir özellik, aslında bir evrenseldir. Bu anlamda kendisine yapılan her alıntı, gönderme veya içerikle ilgili her düşünce ilk başta yereli ama bundan çok daha fazla evrenselin evrensel değerini öne çıkarır. Bir önceki bölümde geçen ölüm izleğini burada da tekrar eden yazar, yerel düzlemde “*kendimizce*” işleyebileceğimiz ölümün aynı zamanda evrensel bir değişmez-

lik özelliği olduğundan söz eder. Fikrini desteklemek için Grivel'e gönderme yapan yazar, "gerçeklikleri" kendince belli bir düzene oturtarak sunan her metnin pek çok bakımdan "*uzlaşmış değerlerin aktarıldığı bir dizge*" şeklinde tanımlanabileceğini belirtir. Biçimsel özellikler veya biçimler, başka metinlerde yeniden gündeme getirilip yinelenmeleri ölçüsünde varlıklarını sürdürebilirler. Ölüm izleğinde olduğu gibi bir izlek her topluma özgüdür ve tüm toplumları ilgilendirir. Dolayısıyla yinelenmesi gereken, söz konusu izleğin ele alınmış biçimidir çünkü aynı izleği her metin değişik biçimlerde ele alır. Bu da hem yerel olanın özgünlüğünü ortaya çıkarır, hem de temelde herkesi kapsayan değişmez bir olgu olarak benzeşen yanların ve ortak tepkilerin belirlenmesini mümkün kılar. Bu noktada, evrenseller devreye girer. Metnin derin yapısındaki evrensel değişmezleri belirlemek, öncelikle metni doğru okumaktan geçer. Anlamsal ve metinsel ilişkilendirmede, tekseslilik yerini çoksesliliğe bırakır. Bir metin gösteren düzleminde biçimsel olarak kapalı ve bitmiş iken, gösterilen düzleminde anlambilimsel olarak açık ve bitmemiştir. U.Eco'nun *Açık Yapıt*'ına gönderme yapan yazarın da belirttiği gibi; bir yapıtın bazı değişmezlerinin yeni koşullarda ve başka bağlamlarda yinelenmesi, metnin açık olma nedenlerinden biridir. Bu aynı zamanda türsel olarak tanımlanabilirliğin ve dolaşısıyla evrenselliğin de göstergesidir. Açık bir metnin evrensel bildirisi olan yapıları ve izlekleri, tüm ayrıntılar bir kenara bırakıldığında, geriye kalan en önemli unsurdur. Yazınsallık da, metnin açıklığı ile doğrudan ilişkilidir. Yazar, R.Barthes'ın *S/Z*deki görüşlerine atıfta bulunarak; *yazılabilir bir metin* ile yeni yorumlara açık bir metnin,

okunabilir bir metin ile de yoruma kapalı, kendi döneminin koşullarına yani yerele sıkışıp kalmış bir metnin söz konusu olduğunu söyler. Barthes'a göre, yapının ve bildirinin açık olduğu "*klasik*" metinler de birer okunabilir metindir. Ancak klasik sözcüğü, Barthes'ın bahsettiği evrensel gönderen tanımlamaları da içine almaktadır. Nasreddin Hoca Hikâyeleri; anlamı açık ve belli olduğu için okunabilir bir metin gibi gözükse de, hikâye sonunda özlü söz halinde verilen bildirimlerin başka bağlamlarda da yinelenmesiyle yerele değil evrenselde ait bir değer kazanır. Zira "*insan*"a ilişkin her bildiri, evrenseldir. Dolayısıyla, bir folklorik yapıt öncelikle okunabilir bir metindir. Alıntılanma sayesinde sürekli yinelenen bir nesne haline gelir ve evrensel geçerlilik sağlar. İçinde biriktirdiği değerlerin toplamı olan metin hem gösteren düzleminde kapalı, hem de gösterilen düzleminde açıktır. Basmakalıp anlatım gibi yapısal bir unsur evrensel konumuna geçerken, aynı zamanda evrensel bir değeri de beraberinde getirir. Yani yapı yanında -hatta ondan daha fazla- değer yinelenir. Söz konusu değer bir yapıta has değil, bir türü belirleyen anlamsal değerdir. Nasreddin Hoca Hikâyelerindeki işleyiş de bu şekildedir. Bir ana-metin olarak sahip olduğu evrensellerin belirlenmesi, evrensel bir nitelik kazanması bakımından önemlidir. Hikâyelerin benzerlerinin yeni bağlamlarda üretilme süreci ise, yüzey yapıdaki dizisel ilişkilere bağlı olarak (folklorik ürünlerdeki *eş metin* ve *benzer metin* ayrımı gibi), evrensellerin (değişmez ya da benzer yapıların) farklı bağlamlarda kullanılmasıyla metnin türsel konumunun belirlenmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Değerlerin varlıklarını sürdürebil-

meleri için evrensel konumdaki bir dizi unsurun değişik dönemlerde yinelenmesi gerektiğini söyleyen yazar, folklorik unsurların biraz da *değerlerin metinlerarasılığı* denilebilecek işleme uygun düştüğünü ifade eder. Evrenseller metni daha geniş bir bağlamda tanımlanabilir kılmakta, her özel metin genel bir metne yaslanmaktadır. Bir Nasreddin Hoca Hikâyesi, tek başına özel bir metindir. Bu özel metnin bilinçaltı ise (Grivel'e göre, "*genel metin özel metnin bir tür bilinçaltıdır*"), *değişmez yapı* denen basmakalıp anlatım yani *özlü söz*dür. Yalnız buradaki basmakalıp anlatım, genele yani evrensele katılmaya uygun olmalıdır. Genel bir metnin değersel malzemesini meydana getiren evrenseller aktarılabilir niteliktedir ve yinelemeye bağlıdır. Metinlere bütünlük katar. Metinlerarasılığın felsefi boyutundan değerlendirildiğinde, "her metin evrensellerden türer" demek çok da yanlış olmaz. Ayrıca mitler ve mitik değeri olan eserlerdeki arketipler de, evrensellerle yakın ilişki içindedir. Nasreddin Hoca Hikâyelerinin evrensellerinin her dönemde sürekli yinelenmesi, evrensel dolaşımı hızlandırmaktadır. Hikâyelerin özellikle metinsel-değersel düzlemdeki evrenselle-ri, yazarın belirlediğine göre, şöyle sıralanabilir: Hikâyeler çoğu zaman anlamsal ve sözlüksel bir *koşutluk* ile "*yineleme/yinelenme*" biçiminde yenedenyazılırlar. Giriş-gelişme-sonuç şeklinde basmakalıplaşmış klasik bir anlatım vardır. *Çizgisel bir yapıya* sahiptirler. Hikâyelerin sonucu, hatta sonuçtan öte tüm öykünün yükünü omuzlayan *özlü söz* (Fr. maxime) asıl beklenendir. Özlü sözün didaktik bir tarafı vardır; hem genele-insana dönük yüzüyle evrensel gerçekliği olan bir bildiri aktarır, hem de yinelenen ve

basmakalıp bir değer taşır. Söz konusu değer, evrensel kabul görmüş yani kendi bağlamının dışında da okunmaya açık bir niteliktedir. Bu açıdan Nasreddin Hoca Hikâyeleri bir yandan Aristoteles'çi mantığa yaklaşırken, diğer yandan La Fontaine ve Ezop'un masallarına yakınlaşır. Özlü söz kullanımları ve yinelenen yapısal değerleri ile bu hikâyeler, Barthes'ın ifade ettiği *okunabilir metin* tanımına ve her okunabilir metnin de aynı zamanda *klasik* bir metin olduğu vurgusuna uygun düşmektedir. Her dönemde yinelenen, her zaman *yeni ve güncel* olan anlamlarına gelen klasik sözcüğü, bu yönüyle evrensellik kavramını da içinde barındırır. Nasreddin Hoca Hikâyeleri de bu yüzden klasiktir ve dolayısıyla evrenseldir. Özlü sözlerin gerisinde *belirsiz şahıs zamirinin* olması da, ben/biz bağlamının dışında, hikâyelerin evrenselliğinin sorgulanması açısından oldukça ilginçtir. Prof. Dr. Aktulum'a göre bu hikâyelerin yazarının, anlatıcısının, zamanı ve uzamının belli olmamasının nedeni "*belirsizlik*" (Fr. indéfini) düzleminde aranmalıdır. Ahlakçı ve bilge kişi özellikleriyle Nasreddin Hoca bir *karakteri* temsil etmektedir ve hep hikâyelerin merkezindedir. Yaptığı tanımlamalarla "hikâyelerin gerisindeki varsayımsal öznenin evrensel eğilimli niyeti"ni (Aktulum 2013: 145) ortaya koyan yazar, tıpkı Balzac anlatılarındaki gibi burada da okur/alıcı adına hiçbir ize rastlanmadığını belirtir. Bütün bu belirsizlikler, hikâyeleri mit tanımına yaklaştırmaktadır. Mitler toplumsal olup her ulusa göre farklılık gösterse de, aslında insana yani herkese hitap ederler ki bu nitelikleri onları metinlerarası ilişkilere sokar. Nasreddin Hoca Hikâyeleri bu yüzden hem bize-yerele, hem ötekine-evrensele dönüşür. Cim-

rilik, açgözlülük gibi ortak temalar da, yerelin ötesindeki evrensel bildiriye imlemektedir. Eş metinlerin veya benzer metinlerin türsel olarak tanımlanmalarına özgün katkı sağlayan evrensel değişmezleri ve folklorik sayılabilecek kültürel öğeleri ile sürekli olarak gönderme yapılan, yinelenen, alıntılanan bir ana-metin haline gelen Nasreddin Hoca Hikâyeleri, bu nitelikleriyle *evrensel folklor* sınıfına girmektedir.

*

“Posta pulu hem göstergebilimsel hem de yorumbilimsel okumaya elverişlidir. Minimalist bir yapısı ve indirgenmiş örneğe olmasına karşın posta pulunun varlığı ve statüsü onu görsel bir gösterge durumuna getirmeye yetmektedir... Halk kültürünü konu edinen her pul gönderme yapılan bir topluluğun, halkın gerçekliğinden tipik bir kesit yansıtır. Bu nedenle aynı zamanda parçalı bir yapı tanımına uyar” (Aktulum 2013: 170).

«Halk Kültürünün Posta Pullarında Yansıtılma Biçimleri» başlıklı altıncı bölüm, bir toplumu temsil eden temel değerlerin yaygınlaşmasında ve ulusal kültürün aktarılmasında etkin bir rol oynayan posta pullarının yorumbilimsel ve göstergebilimsel yaklaşımlarla incelenmesi üzerinedir. Her kuramsal bilgidен sonra verilen çok sayıda görsel örnek, PTT'nin pul arşivinin -özellikle anma pullarının- detaylıca tarandığını göstermektedir. Kendine has içsel bir işleyişi olan posta pulu, aynı zamanda belli işlevleri olan bir göstergeler dizgesidir. Halk kültürüne gönderme yapan herhangi bir içerik görselleştirildiği için bunlar öncelikle görsel bir göstergedir. Dilsel gösterge değeri taşıyan unsurlar da yer alabilir. Posta pulları gibi çizgi romanlar ve afiş tasarımları da,

görsel olanla sözsözsel olanın bulunduğu örneklerdir. Bir ülkeye ve kültürüne gönderme yapan posta pulları, işlevsel olarak düşünüyapısal bir değer taşırlar. Lévi-Strauss'un “*indirgenmiş örneğe*” tanımlamasına sık sık atıfta bulunan yazar, pullarda görselleştirilmiş bir öykünün anlatıldığından bahseder. Postmodern estetiğin özelliklerinden biri olan anlık sunumlarla görsel alıntı şeklinde yansıtılmış, en öze indirgenerek yoğunlaştırılmış bir öykü veya öyküden bir kesit (Nasreddin Hoca Hikâyeleri, Keloğlan, Dede Korkut Hikâyeleri gibi) vardır pulların üzerinde. Toplumsal ve kültürel bir gösterge olarak halk kültürünü dönüştürüp yineler. R.Arnheim'in deyişiyle, “*görsel düşünme*”ye gönderme yapar. Posta pullarındaki görsel unsurlarda bir yenidenüretim söz konusu olduğu için doğal olarak metinlerarasılık süreci de işlemeye başlar. Kültürel unsurlar, metin-görüntü ilişkisi çerçevesinde göstergelerarası okumalara açık hale gelir. Pulun dünya üzerindeki tarihi gelişimi ve işlevlerinden de söz eden yazar, görevi itibarıyla onun bir tür elçi ya da taşıyıcı olduğu fikrindedir. Halk kültürü her pulda belli bir yapı içerisine sokulur. Örneğin Türk halk kültürünü tarihsel-siyasal-folklorik içerikte temsil eden motifler ve kişiler bir anma pulu serisi altında toplanmış, ürünler ve eserlerin kesitleri birer röperodüksiyon halinde sunulmuştur. Öte yandan posta pullarının nasıl okunması gerektiği ve işlevlerinin neler olduğu konusunda hem göstergebilimsel yaklaşımın, hem de göstergelerarası yaklaşımın vereceği bir takım ipuçları vardır. Halk kültürünün posta pulları üzerinden hangi stratejilerle yeniden yazıldıkları / yeniden üretildikleri noktasında, aracı unsur ilk etapta söz değil görüntüdür. Yazar, daha önce de

sözünü ettiği C.S.Peirce'in üçlü ayrımına burada geniş olarak yer verir. Buna göre, anlam üretiminin üç kutbu bulunmaktadır: *Gösterge*, göstergenin çağrıştırdığı *nesne* ve düşünsel bir evre olarak nesneyi göstergeyle ilişkilendirmeyi mümkün kılan *yorumlayan gösterge*. Posta pulu ve üzerinde herhangi bir eserden alıntılanan kesit birer göstergedir. Çoğunlukla bir illüstrasyon şeklinde yeniden üretilen bu kesit, "*anlık bir nesne*"dir. Pulun üzerindeki görüntünün çağrıştırdığı bu anlık bilgilerin toplamı da, anlık bir yorumlayan göstergedir. Göstergenin, yorumlayan gösterge karşılığı bulunmadığında anlam üretimi gerçekleşmez. Yorumlayan gösterge, posta pulunun yüzeyindeki göstergelerin dolaylı olarak çağrıştırdığı şeyi belirtir. Posta pulunun çözümlenmesi, anlamlı olduğu iletişim durumu içinde geçerlidir. Yine Peirce'in görsel gösterge için belirlediği üç çözüm yolu vardır: *İkon*, *belirtke*, *simge*. Birer görsel gösterge olarak posta pulları, belirtkesel veya resmî işlevler ile ikonik veya düşünyapısal işlevler arasında tanımlanırlar. Belirtkesel göstergeler göndermeleriyle bitişiklik ilişkisi, ikonik göstergeler göndermeleriyle benzerlik ilişkisi, simgesel göstergeler de göndermeleriyle uzlaşım ilişkisi kurarlar. Her pul belirtkesel, ironik ve simgesel göstergeler ihtiva edebilir. Örneğin bir belirtke olarak, mektup zarfının nereden gönderildiğini ve pulun değerini bildirir; bir ikon olarak, ülkenin ünlü portrelerini ve onların yaşamöykülerini anlatır; bir simge olarak da, pulun yayımlanma tarihini veya ülkenin ve sanatçının adını verir. Derinlemesine anlatı ya da iç anlatı (Fr. mise en abyme) yöntemiyle iç içe ya da yan yana gelen bu göstergeler adeta üçlü bir karışım olurlar. Bu nedenle posta

pulları, karmaşık bir *ikon-metinsel* tür niteliği taşırlar. Aynı zamanda kapalı bir iletişimsel yapıları olduğu için, yapılan kültürel göndermeler de sezdirimsel ve anıştırmalıdır. Anlamın güçlülükle algılanabileceği dolaylı bildirimler, posta pulunun karma bir yapıda olduğunu gösterir. İşlevleri eşsüremlilik ancak çeşitlidir. Üstbildirimsel işleviyle, mektubun ya da kartpostalın nereden geldiğini belirtir. Bir dizge veya göstergebilimsel nesne olarak düşünüldüğünde, daha çok bir pul koleksiyoncusunun anlayabileceği belli bir işlevi yüklenir. Herhangi bir iletişim halinde, hem özgün bir bildiri taşıyıcısı olur hem de gönderenin kökenine dair bilgi verir. Ekonomik değeri yanında, özel bir iletişim biçimi olarak değeri de vardır. L.Hoek'in "*pulsallık iletişimi*" ifadesine gönderme yapan yazar, bu tür iletişimin estetik ve simgesel birer değeri olduğundan söz eder. Bir sanatçının yazılı ya da sözlü özgün bir eserinin grafik olarak yeniden üretimi olan posta pulları tek başına bir sanat eseri olmasalar da, bir ülkenin kültürel olana bakışını göstermesi açısından düşünyapısal bir eğilimi bildirmektedir. Amaç, ortak belleğe seslenerek kültürel belleği canlı tutmaktır. Evlilik, kutlama, yas gibi toplumsal olayları içeriğine taşıyan pullar ise, simgesel değer taşımaktadır. Sözbilimde parçanın bütünü temsil ettiği *kapsamlayış* (Fr. synécdoque) kavramı, görsel birer gösterge olan posta pulları için de geçerlidir. Pulda görselleşen her kesit, aynı zamanda bir alıntıdır. Görüntü ve metnin ortakbirlikteliği (Bayrak şiirinin şairi A.N.Asya'nın anısına çıkarılan pul örnek verilir), göstergelerarası bir *ikon-metinsel sözce* olarak hem yan yana hem tamamlayıcılık ilişkisi içinde karma bir görsel-sözsöz söylem haline gelmektedir. Eleştiri yazılarındaki

ekphrasis kullanımına, posta pullarında da rastlanır. Burada illüstrasyon tekniğiyle bir yenidenüretim (Dede Korkut Hikâyelerinin bir sahnesini kesitleyen anma pulu örnek verilir) esastır ve ardışık niteliktedir. Çocuk öykülerini konu alan pullarda da (Keleşlan, Nasreddin Hoca Hikâyeleri, Karaoğlan, Kırk Haramiler konulu pullar örnek verilir), görüntüye öncelik tanınıp sözsözsel öğeler azaltılarak örtük bir gönderme ile anlatısal bir görsellik işlenmiştir. Dolayısıyla halk kültürünün posta pullarındaki yansımaları, bir ülkenin toplumsal kimliğine dair ipuçları verdiği gibi o ülkenin imgelemini tanımlamaya da yardımcı olmaktadır. Bunu yorumbilimsel olarak da, göstergebilimsel olarak da okumak mümkündür.

*

“*Folklore de Constantinople*, XIX. yüzyılda batı ülkelerinde bir gelenek durumuna gelmiş gezi anlatıları sınıfında konumlandırılan, bu türün işleyişine büyük ölçüde bağlı kalan bir yapıttır... Yazarlar özellikle Bizans kültürünün temel uzamı olan İstanbul’da yerli inanış biçimlerini, görenekleri, gelenekleri, değerleri vb. aktarırlarken hem zamanda hem de *önceden-edinilen*, *önceden-okunan*, *önceden-yazılan* yapıtlar arasında düşsel bir gezintiye çıkar, görülen yerlerde aynı zamanda kendi geçmişlerinin izlerini ararlar” (Aktulum 2013: 199-200).

«İstanbul’un Folkloru” (Folklore De Constantinople)» başlıklı yedinci bölüm, XIX. yüzyıl İstanbul’unu iki batılı yazarın bakış açısıyla tasvir eden bir yapıtı metinlerarasılık bağlamında ele alarak analiz etmektedir. H.Carnoy ve J.Nicolaïdès’in birlikte kaleme aldıkları *Folklore de Constantinople*, İstanbul’un folkloruna

dair hem bilinen özellikleri yineleyen hem de çeşitli dönüştürüm işlemleri uygulayan bir gezi anlatısıdır. Prof. Dr. Aktulum, anlatı içinde yer alan folklorik unsurların metinselliğini biçimsel olarak sorgularken, folklorik bir yapıtın kendi içsel işleyişi yanında metinlerarası özgüllüğü üzerine de çeşitli saptamalar yapar. Gezi anlatıları, anlatısallık ve betimsellik gibi iki estetik özellik üzerinden yürür. Temel eylem gözlemdir. Göndergesellik değeri oldukça güçlüdür. Derleme, kataloglama gibi işlemler sayesinde yığınla bilgi depolar ve antropolojik, etnolojik okumalara açık bir hale gelir. Resim ve illüstrasyon gibi görsel verilerle desteklenerek göstergelerarası bir konuma yerleşse de, gezip görülen yerleri betimsel bir yazı yoluyla algılanabilir kılmak daha fazla tercih edilir. Bir gezi anlatısının okunabilirliği, “*çoksellik*” bir yapıya sahip olması ve söyleşimsel boyutu ile doğru orantılıdır. Böylelikle hem göndergesel, hem de yazınsal bir değer kazanırlar. Bu bölüme adını veren eser, *İstanbul’un Folkloru* adı verilen bir dizi başka yapıtın devamı ya da tamamlayıcısı niteliğindedir. Bilindiği gibi, XIX. yüzyıl Batı dünyasında moda haline gelen Doğu’ya (özellikle de İstanbul’a) yolculuk geleneği; A.Lamartine, F.R.Chateaubriand, G.Flauvert, T.Gautier, P.Loti gibi pek çok ünlü yolcu-yazar yetiştirmiştir. Bu yazarların izledikleri yöntemle, H.Carnoy ve J.Nicolaïdès’in izlediği yöntem hayli benzerdir. Eserin göndergesi, bir gezi anlatısına uygun olarak, “*öteki*”dir. Derleme mantığıyla kurgulanmıştır. Özgünlük arayışı olmadığından, kolaj işlemleriyle yan yana eklenen ve ağırlıklı olarak bilgilen-dirmeye dönük olan ayrı parçalar her ne kadar bütünlük arayışı olsa da parçalı ve kopuktur. Görülen ger-

çeklik yanında alıntılanan tarihsel, fantastik vb. öğeler de söz konusudur. Bu tür bir uygulamaya, yukarıda adı geçen diğer yazarlarda olduğu gibi, XVII. yüzyılda yazılan Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde de rastlanmaktadır. Öte yandan bir gezi anlatısındaki *ikinci elden bilgiler*, metinlerarasılığın temel niteliklerindedir. H.Carnoy ve J.Nicolaïdès'in, Evliya Çelebi'nin eserindeki bazı kesitleri bir derleme anlayışıyla yeniden yazmaları, kendi yapıtlarının İstanbul'un folkloru konusunda ikinci elden bilgilerle dolu olduğunu -her ne kadar onlar birinci elden derlediklerini söylese de- göstermektedir. Zira, aktardıkları folklorik unsurlar anonimdir. İstanbul'un efsanelerini anlatırken, toplumun alışkanlıklarını ve geleneklerini bir döküm halinde sıralayarak kataloglama yapmışlardır. Tıpkı Evliya Çelebi gibi H.Carnoy ve J.Nicolaïdès'in gözlemleri de tarihsel ve anlatısal unsurlarla iç içedir. Görülen yerlere ait aynı ya da benzer efsaneler, hikâyeler yinelenmektedir. Yine Evliya Çelebi, gayet detaylı bir şekilde tarihsel ve romanesk unsurlara yer verir (anlatısallık özelliği); bir gözlemci-tanık olarak gerçekliği, Türklerin yaşayışlarını, alışkanlıklarını, inançlarını, gelenek ve göreneklerini "*olduğu gibi*" (Fr. tel quel) aktarır (betimsellik özelliği). H.Carnoy ve J.Nicolaïdès'in ve diğer yazarların gezi anlatılarında da benzer işleyiş görülmektedir. Bir başka benzer nitelik, XIX. yüzyılın Doğuya yolculuk temasını işleyen Avrupalı yazarlarının gerçekliği olduğu gibi, *mimetik* bir anlayışla, tarafsızca aktarma eğilimidir. Ancak çoğu kez, ikinci elden bilgilerin verildiği betimlemeler daha fazla öne çıkmıştır. R.Barthes'ın da değindiği "*gerçeklik etkisi*", yolculuk anlatıları için neredeyse vazgeçilmez

dir. Bu konuda en tipik örnek; *önceden-söylenmiş, önceden-yazılmış, önceden-görölmüş* olana gönderen ve ikinci elden basmakalıplaşmış bilgilerle dolu olan T.Gautier'nin yapıtıdır. Aynı durum, Evliya Çelebi ile H.Carnoy ve J.Nicolaïdès'in eserlerinde de vardır. Bu da göstermektedir ki, gezi yazıları da tıpkı folklorik eserler gibi yüzyıllar boyunca aktarılmaktadır. H.Carnoy ve J.Nicolaïdès, bir yandan folklorik unsurları *olduğu gibi* aktarırken, diğer yandan var olan bir türün biçimsel özelliklerinden ayrılmayarak onları bir nebze taklit ederler. Hatta kimi zaman çeviri üzerinden bir dönüştürüm işlemiyle yeniden yazarlar. Batı folklorunu Doğu folkloru üzerine oturtarak basmakalıp bilgileri yinelemeye devam ederler. Alıntıldıkları kesitlere ve anlatı içindeki başka kesitlere yazınsal bir görünüm kazandırmak için gözlemlerini düşünsel boyutlara da taşırlar. *Folklore de Constantinople*, betimsellikten çok anlatısalılık boyutu ile dikkati çeker. Kurgusal unsurlar, yeniden yazma anlayışıyla, sürekli olarak "*aktarılan bir söylem*" üzerinden işlenir. Sadece biçim düzleminde (gösteren) değil içerik düzleminde (gösterilen) de, aynı veya benzer öğeler yinelenir. Özellikle içerikteki folklorik ve kültürel göndermelerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Anlatılan öykülerin kökeni, kent tarihinde adı geçen meşhur şahsiyetlere bağlanır. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde kataloglama ile sıralanmış ansiklopedik bir bilgi yığını içerisinde tarihsellik ve dinî motifler bir arada iken, *Folklore de Constantinople*'de tarihî bilgiler ve dinî öğeler öyküleştiren bir anlatımla verilmektedir. Görülen her yeni yer, "*bilinen*" bir öyküyle aktarılır. Ancak Seyahatnâme'nin aksine, *Folklore de Constantinople*'de -özellikle başlangıç

bölümlerinde- görülen yerlerin kökenleri anlatılırken çoğu kez Bizans'a gidilir. Hikâyeler ağırlıklı olarak kişiler, hastalıklar ve mucizeler üzerine odaklanır. XIX. yüzyılın bu ünlü gezi anlatısı, içeriği çoğunlukla aktarılan söylem üzerinden bir yenidenyazma ile söylemlerarasılık çerçevesinde işlenmektedir.

*

“Çalışmamızda, geçmişin ürünlerinin yeni bağlamlarda yeniden yaratılırken ya da yenidenyazılırken karşı karşıya geldiğimiz her türden biçimsel dönüştürümün (hem gösteren hem de gösterilen düzleminde) işleyişini ağırlıklı olarak metinlerarasılık görüngüsünde tanımlamaya uğraştık” (Aktulum 2013: 206).

«Sonuç Yerine» diyerek kitabını tamamlayan yazar; yoğun olarak O.Varga'nın folklorik varyantlar üzerine yazdığı bir yazısından -özellikle de müziksel folklordan- bahsederken, aynı paralellikte kendi çalışmasını da anlatmakta ve bir bütün olarak ne yapmak istediğini okuyucu ile paylaşmaktadır. Yedi ana bölümün ardından, yenidenyazma/yenidenüretme bağlamında bu kez müzikal unsurlar ile folklorun bir araya getirilmesi hiç şaşırtıcı değildir. Zira Prof. Dr. Aktulum'un müzikteki metinlerarası ilişkilere değindiği bir yazısı², konuya olan ilgisini zaten belli etmektedir. Folklorik ürünlerdeki eş metin ve benzer metin kavramlarını yeniden ele alan yazar, metinlerarası/söylemlerarası süreçte bu tür metinler ile sürekli dönüşümün ve devingenliğin sağlandığını belirtir. Folklorun özünde 'dönüşüm' vardır. Toplumsal ve tarihsel koşullara, ahlaki değerlere göre her yeni nesil ya da her halk kendi folklorunu yenidenyaratır, dönüştürür ve yenidenüretir. Folklorik

bir eser -müzikal veya sözlü eserler de- bir icracı tarafından her seferinde yeniden gerçekleştirildiğinde, pek çok dönüşümden geçmiş olacaktır. Folklorik yorumun ve yaratının varoluş biçimi haline gelen folklorik eş metinler, folklorik tanımlamasına uyan her biçimin ve türün de varoluş biçimidir. Metinlerarası yaklaşım, unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş eski eserleri güncelle taşıyarak onlara yeniden yaşam verir. Elinizdeki bu kitap da, geçmiş ürünlerin bugünkü koşullarda ne türden dönüşümlere uğratarak yeniden üretilebilecekleri konusunda bir okuma modeli ortaya koymaktadır. G.Genette'in ifade ettiği “metin-selaşkınlık” ilişkileri, bir esin kaynağı olarak bu kitapta da benzer bir yol izlenmesini sağlamıştır. Yazar da, eş metinlerin bağlamsal değişikliklere bağlı olarak meydana gelen ürünler olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Ancak sık sık tekrar ettiği başka bir şey daha vardır ki; o da, folklorik bir ürünün (bir eş metnin) durağan değil devingen bir nesne olarak ele alınması gerektiğidir. Bu da ancak yazıya geçirilip metinleştirilmesi ve sürekli bir alıntı nesnesi haline gelmesiyle mümkündür. Çünkü metinlerarası/söylemlerarası yaklaşıma göre; geleneksel olan günümüz koşullarında yeniden yaratılandır, geçmişten bugüne aktarılan değil. Kitabın sonunda, oldukça zengin bir kaynakça bulunmaktadır. Konuyla ilgili genel bir referans listesinin ardından, yedi ana bölüm ve sonuç için ayrı ayrı (her bölümün başlığı yeniden yazılarak) özel referans listeleri hazırlanmıştır.

*

Folklor ve Metinlerarasılık, henüz kısa bir süre öncesinde buluştu okur kitleleriyle. Prof. Dr. Aktulum'un dilbilimci kimliğiyle folklor alanına getir-

diği yeni ve özgün bakış açısı, özellikle bu alandaki araştırmacılar için her biri dikkatle okunması gereken değerli veriler içermekte. Dilbilim ve folklor arasındaki çizgide felsefe, psikoloji, antropoloji, ahlak, yazın, mitoloji gibi disiplinlere de hem kuram hem örneklem boyutunda yer verilmesi, kitabın perspektifinin ne kadar geniş kapsamlı olduğunu gösteriyor. Bu elbette yazarın çoksesli ve çok yönlü birikimi, titiz ve detaylı araştırmacılığı, disiplinlerarasılığa verdiği önem ile doğru orantılı. Bilindiği gibi “metinlerarası ilişkiler” ya da “metinlerarasılık/göstergelerarasılık”, daha çok edebiyat-müzik-sinema-resim-heykel-fotoğraf gibi sanat dallarında yoğun ve etkili bir işlerliğe sahip. Sanatın dışında folklor gibi bir alana da bu yöntemle yaklaşılabileceğini ve göstergeler arasındaki alışverişin sınırsız bir sorgulamayla incelenebileceğini somut olarak ifade etmek, aslında Prof. Dr. Aktulum’un metinlerarasılığı kuramsal boyutta ve uygulamada doğru ölçütlerle özümseyerek derinlikli bakışçısıyla ortaya koyma ve yorumlama başarısının bir sonucudur. Onun açtığı bayrağı daha ileriye taşıyacak yeni fikirler doğacaktır mutlaka. Bu noktada; okuduğunuz satırları kaleme alan yazarın dikkatini çeken ve dile getirmek istediği, Prof. Dr. Aktulum’un daha önceki çalışmalarında da kuvvetle hissedilen ‘yöntem bilgisinin alanlararası işbirliği ile gelişeceği’ne dair inancının ve bu yöndeki beklentisinin, adı geçen son kitabında daha açık ve belirgin vurgularla ifade edilmiş olmasıdır. 1999 yılından itibaren kendisinin metinlerarasılık bağlamındaki bütün yayınlarını ilgiyle takip eden, onun ortaya koyduğu kuramsal bilgideki yöntemi klasik şiirde ve klasik müzikte yapmaya çalıştığı naçizane uygulamalarla

anlamaya/anlatmaya çalışan bu satırların yazarı da; yöntemsel yaklaşımda disiplinlerarası birlikteliğin önemi- ne inanmakta, dilbilimin ve özellikle metinlerarasılığın bir okuma edimi olarak sağladığı katkıları son derece değerli ve yapıcı bulmaktadır. Folklorik yapıtların analizinde dilbilimsel yöntemlerin ve metinlerarası göstergelerin birer veri olabileceğini gören, disiplinlerarası çalışmaya açık, değişim ve dönüşüme inanan, önyargılardan uzak ve modern zihniyete sahip akademisyenlere kuramsal düzlemde sunduğu yöntemle çok önemli bir ışık yakan bu eser; halkbilimi alanında bundan sonra yapılacak çalışmalarda, ‘folklor söyleminin bir dizi dönüşürüm işlemiyle yeni bağlamlarda yeniden yazılarak kullanımı’ yönünden taşıdığı kaynaklık sıfatıyla da son derece önemli bir rol-modeldir. Sadece halkbilimi değil başka akademik disiplinlerin de, özellikle kitaptaki kuramsal bilgiler doğrultusunda kendi alanlarında örneklem oluşturabileceklerine inanıyoruz. Metinlerarası ilişkileri her alanda merakla gözlemleyen bir okur&akademisyen olarak kitabın hitap ettiği hedef kitleye bir an önce ulaşip anlaşılması ve metinler-göstergeler-disiplinler açısından “-arasılık” bağlamında yeni takipçiler kazanması dileğiyle, bilimsel emeği için Prof. Dr. Kubilay Aktulum’a teşekkür ediyor ve bir kez daha kutluyoruz.

NOTLAR

- 1 Daha fazla bilgi için bkz. Kubilay Aktulum, “Alıntı ve Resim”, Metinlerarasılık // Göstergelerarasılık. Ankara, 2011: 43-75.
- 2 Daha fazla bilgi için bkz. Kubilay Aktulum, “Müzik ve Metinlerarasılık”, Frankofoni, 24, 2012: 233-252.